

સનદી સેવા સામે પ્રણાય

કોઈ પણ સરકારની કરોડરજ્જુ તેનું સ્થયો-સ્થિર વહીવટીતાં હોય છે. લોકશાહીમાં સરકારના રાજકીય સંચલિકની અવરજનર રહે ત્યારે પણ આરીખમ વહીવટીતાને કારણે સાસનતાં તુશ્વવટ વિના ગતિમાન રહે છે. ભારતીય સંદર્ભમાં આ કામ બ્રિટિશ સમય દરમિયાન અને ત્યારબાદ ભારતીય સેવકશાહી(બ્રિટિશક્રસી)નું હતું. સ્વાતંધ્રપાપિત સમયે ભારતને મજબૂત અને સુહૃદ સેવકશાહી બ્રિટિશ શાસનના વારસા રૂપે પ્રાપ્ત થઈ હતી તેથી આગામીપ્રાતિનિ પારેનિક વીસીમાં વહીવટી અને વિકાસનાં કર્મો ઘડી કાર્યક્ષમતા સાથે પાર પડી શકયાં. પરંતુ લોકશાહીની ચુંટથીઓ અને દૂરદૂરાજના વિસ્તારો સુધીનું વિકાસકાર્યોનું પ્રસરણ જેમ જેમ વ્યાપક બનતું ગયું તેમ તેમ વહીવટીતાની ક્ષતિઓ પણ સ્પષ્ટ બનતી ગઈ. ખાસ કરીને ગ્રામીણ વિકાસ ચોળાનાંથી, વહીવટી જીવાબદરીઓ અને લોકશાહીની ચુંટથીની ક્ષતિઓ વચ્ચે ટકરાવનો આરંભ થયો. રાજકીય ચુંટથીઓમાં જેમ અનિયણીય તરચો ચુંટથીને ધારાસભામાં પ્રવેશવા લાગ્યા તેમ તેમ તેમની વહીવટીતાં પરની ભીસ જીર પડત્રવા લાગ્યી.

ચુંટથેલા ગુનાહાત અને માર્ગિયા પ્રતિનિધિઓ વહીવટી નીતિરીતિઓની સરિયામ અવગણના કરવા લાગ્યા. તેમણે વહીવટી માળણા સાથે અનુકૂલન સાધવાને બદલે વહીવટી અધિકરીઓને તેમની શરીરસંજાના ધ્યાંના ભાનવવાની કોશિશ શરૂ કરી. જાહેર સેવકો દ્વારા તેમના ગેરવાજબી અને સરકારનાં હિતોની વિઝુફનાં કર્મોને પણ કાનુની ટેરવા પ્રયત્ન આહયો. આશી પણ આગળ વહીને કાર્યદાન મારી-મચરીને માત્ર રાજકીય હિતો તરફ ઝુકવવાનો – નમાવવાનો (bend the rules) પ્રયત્ન શરૂ થયો. વાત એટલી હેતુ આગળ વધી કે રાજકરણિઓ, ચુંટથેલા હોદેદારો અને વગ ધરાવતા રાજકીય નેતાઓ દેશના વહીવટને અંગત વહીવટી ઘરટકી જેમ છાણનુસાર ચલાવવા લાગ્યા. “પોલિટિકલ એન્ડ ઇકોનોમિક રિઝક્ટ કન્સલટન્સી એપ્પું હોંકાર્ગ” સંસ્થા ભારતીય સેવકશાહીને સમાન ઓશિયામાં સૌથી ખરાબ સેવકશાહીના કમે મૂકે છે.

આ સંદર્ભમાં અશોક ખેડક અને દુગ્ધશક્તિ નગપાલના કિસ્યાઓએ દશીબું છે તેમ સરકાર અને વહીવટીતાં ભેટીને નિયમાનુસાર કામ કરનાર ભારતીય સનદી સેવાના અધિકરીઓની ભૂરી વલે કરવામાં આવે છે. આવા અધિકારીઓને પ્રારંભ ‘બદલી’ના આદેશથી ડરાવવામાં આવે છે અને અથી પણ વહીવટદરાં ન માને તો તેમને નિંદિલિત કરવામાં આવે છે. મભતા બેનરજીના (નાયબ મુખ્યમંત્રી જીવા ગણપત્ર) સચિવ નંંદિની ચક્વતાની એક સભામાં કોઈ (ન જાણીતી) ભૂલ બદલ પ્રારંભે રાજ્ય સરકારના ગેલેટ વિભાગમાં અને પછીથી સુહૃરવન વિકાસ વિભાગમાં તાત્કાલિક અમલી બને તે રીતે બદલી કરી ધક્કેલી દેવાયા હતા. ગુનોગારોને રાજકીય

આશ્ચર્ય, કાયદાઓનું મારી-મચરીને કરાતું અર્થધટન, હપ્તાઓનું ચલાયા, ભેટ-સોગદોનું પ્રચલન શાસ્ત્ર કો યા રાજકીય નોતાઓની જુશી-નાખુશી, અપકૃત્યોને પ્રોત્સાહન અને નિયમાનુસારના ફૂત્યોની અવહેલનાં જેવાં અનોક દૂષ્પ્રથાને નાચવાની આ વઢી છે. આમ ચાંગડીય નેતાઓના તરંગો અને મનાનિતાનો ભોગ સનદી અધિકારીઓને બનતું પડે છે. પ્રમાણિક સનદી અધિકારી જે નિયમાનુસાર કામ કરવા ચાહે છે તે સખ્મ, દામ, દંડ અને લેદાના દ્વારાનો ભોગ બને છે. જનતાનાં કુઅમ્પજાનાં હિતોને પ્રધાન્ય આપનાર સનદી સેવક અપ્રિય સેવકની યારીમાં મુકાઈ જાય છે. ગેરકાનું કર્મો કરવાના માટે ‘આપ તરીકા નીકાલીયે (નમે તેમ કરીને રસ્તો શાંધી કાઢો)’ની સ્થૂદ્ધાણી સલાહ આપવામાં આવે છે.

એકંઈદે આખું ચિત્ર સાવ જેકાર અને ઉદાસ છે. પરંતુ મસૂરીની વાલબદહાર શરની નોશનાં એકોંદેભી ઓપ્પ એડમિનિસ્ટ્રેશન (મસૂરી) જે સનદી સેવકોની તાલીમ માટેની એક ઉત્તમ સંસ્થા છે.)નું મંત્રય છે કે હજુ દેશને ચાહનારો યુથાવર્ગ અદી તાલીમ લે છે. તેમને પ્રજાની પડાયે ઉલ્લ રહી વિશે કચ્ચો દારા જાતા અને દેશની માવજત કરવી છે. આ આદ્યશેલા પુષ્કાને કાર્યક્ષમ માલોલ સર્જવો છે. તેમને જ્રાટા સામે લડવું છે. તેમો દુઃખશક્તિની નાગપાલ (રેટ માર્ગિયાઓની તરફકદારી કરે છે). “પ્રત્યેક હિવ્સે અમે મહિલા જાનદી ચોવિકા) જેવી સનદી ચોવિકાઓની તરફકદારી કરે છે. “પ્રત્યેક હિવ્સે અમે નાગપાલ જેવાની ચર્ચા કરીએ છીએ. અમારા માનસપટ પર અનેક પ્રનો આવે છે.” અમારી ફરજો ભજવતાં ભાવિમાં અમારે પણ આવા પ્રભનોનો સામનો કરવાનો આવશે.” એ માર્ગાદે તેમો વધુ સજ્જન્તા કેળવી રહ્યા છે. ભાષ્ટાના માલોલનો પ્રતિકાર કરવા નાવ. તાલીમીઓનોંની જીવિમાં લોવા કરું છે. કાયદાઓની મદદ લઈને તેમો માર્ગિયા રાજકરણિઓને નિયમોની જીવિમાં લોવા કરું છે. તેમો નાયતાની વાસ્તવિધિના ભાબસે ધંધા આશાવાદી છે. કે. જે. આલ્ફોન્સ, વી. બાલા સુખમધાન, અદૃષ્ટ જાટિયા, ગોવિં બેરનાર જેવા ધંધા સનદી અધિકારીઓએ ગુનાહાત રાજકરણિઓ સામે બંધો અદૃષ્ટી કામ કર્યો છે, તેમનાં અપકૃત્યોને ઉદ્ઘાડાં પાડવા છે. શોષણ અને દિનાં રાય જેવા અધિકારીઓ માન છે કે કાયદાને વળળી રહીને, તેનો કક્ષાઈથી અમલ કરાવવા માત્રથી જ પરિસ્થિતિમાં વ્યાપક મુખ્યમાં લાવી શકાય તેમ છે. “હર વર્ષ ૧૬૦ જેટલા નવા અને એકંઈદે અધિકારીઓને પ્રારંભ ‘બદલી’ના આદેશથી ડરાવવામાં આવે છે. ભારતા બેનરજીના (નાયબ મુખ્યમંત્રી જીવા ગણપત્ર) સચિવ નંંદિની ચક્વતાની એક સભામાં કોઈ (ન જાણીતી) ભૂલ બદલ પ્રારંભે રાજ્ય સરકારના ગેલેટ વિભાગમાં અને પછીથી સુહૃરવન વિકાસ વિભાગમાં તાત્કાલિક અમલી બને તે રીતે બદલી કરી ધક્કેલી દેવાયા હતા. ગુનોગારોને રાજકીય

મોહમમી મુખ્યાનું સર્જન

મુખ્યાનું ભાધનગરી છે અને તેના વિકાસ સાથ જ દેશના વિકાસની ગાથા જોડાયેલી છે. આ ગાથામાં સિંહફણો તો ગુજરાતીઓનો જ રહ્યો છે. આ ગુજરાતી હિન્કુ હોય, મુખ્યિતબ હોય કે પરસી હોય, એમણે સાહસો કર્યી છે. જો એ સાહસોના લીધે એમનો વ્યક્તિગત વિકાસ થયો છે તો સમાતારે મુખ્યાનું વિકાસ પણ થયો છે. આ વિકાસમાં જે સાહસિક વેપારીઓનું યોગદાન રહ્યું છે તે સહૃદી પ્રવૃત્તિ-વૃત્તિની વાત ઉધા ભાલ મલજાળું એમના તાજેતરમાં ગુજરાત વિશ્વકોશ દ્રસ્ત કરા પ્રકાશિત ચારિત્રાત્મક પુરુતક સંપન્નાં સોદાગરમાં યથાયોએ રીતે રજૂ કરી છે.

દ્વ. સ. ૧૬૬૧માં મુખ્યાનું ટાપુ પેઠુગીઝે હુંલેન્ટના રાજાને સુપરત કર્યો ત્યારે આ મહાનગરીના વિકાસનો પાયો નંખાયો અનું લેખિકાનું ભાતય છે. એ વખતે કંપની સરકારના મોટી તરીકે રૂપજ ધનજ નિમાયા હતા. તેમો ગુજરાતી હતા. દીવથી મુખ્યાનું આવેલ રૂપજ ધનજાળા વશમાં શેડ મનોરદાસ, શેડ રણાધોરદાસ, શેડ માધવદાસ અને શેડ વરજીવનદાસ થયા. એમાં શેડ વરજીવનદાસે અર્થોપાજેના સાથે મુખ્યાનું જનકત્વાણાં કાર્યો કરીને શીર્તિ સંપન્ન કરી હતી. એમની ઉદ્ઘાર સખાવતોનો ચિત્તાર લેખિકાએ અહીં આયો છે.

શેડ વરજીવનદાસ પછી જીવરાજ બાલુ અને ગોકુલદાસ તેજપાલનાં કાર્યોની નોંધ કરીને કંઘન્-સૌરાધ્યા સોદાગરો મુણજ જેણા, ભાટિયા વહ્લેભદાસ, શેડ વસનજ નર્મદને મુખ્યાનું ગણીને લેખિકાએ નર્મદના જીવનની મહત્વની પ્રવૃત્તિઓ દર્શાવી છે. ગુજરાતાનું અને 'શ્રી મુખ્યાનું'ના સમાચાર, નામક વર્તમાનપત્રનો પ્રારંભ કરનાર મોબેદ ફરદુનજ મરજબાનજને પત્રકરતવસ્તે પહેલ કરનાર ગજાવ્યા છે તો 'ભારતિય કલાકારોની તાલીમનું તીર્થસ્થાન' એટેલે જે. જે સ્કૂલ એંડ આર્ટ એમ નોંધીને એના રથાપુક જમશેરજ જળભાઈની ઓળખ આપી છે. વળી માણેકજ નસરવાનજ પીટીટ, ચર કાવચજ જહાંગીર, જમશેરજ ટાટા, ચર દોરબજ ટાટા, ઠો. જમશેરજ ભાલા, હોમી ભાલા ઇત્યાદિ પારસી મહાનુભાવોની સાહસિકતા સાથે વિવિધ કોનોમાં એ સહૃદીને કરેલી પહેલ અને એમની ઉદારતાની ગાથા વેનિકાને ક્યાપક વિગત તો કંપંડ સંક્ષેપમાં દર્શાવી છે. એ સહૃદીના વ્યક્તિગતની સુરેખ છાવિ આપવાનો લેખિકાએ પ્રયાસ કર્યો છે.

મોરારજ ગોકુલદાસ, નરોતમ મોરારજ અને સુમતિ મોરારજને વહ્લાણવટાથી દેશ-વિદેશ સાથે સંપર્કમાં રહીને જે વેપાર કર્યો તે અને તેમનાં જીવનકાર્યો ઉધા ભાલ મલજાળું વિદેશ સાથે સંપર્કમાં રહીને જે વેપાર કર્યો તે અને તેમનાં જીવનકાર્યો ઉધા ભાલ મલજાળું

વર્ણવાં છે. સુમતિ, જેમનું મુળ નામ જમના હતું તેમણે શીપિંગ ડિયોગમાં અનોણું સ્થાન મેળવ્યું હતું લેખિકાના મતે 'શીપિંગના ક્ષેત્રમાં કુમિલિને કંપનીના વિકાસમાં કુમિલિને કંપનીને કંપનીના વિકાસનું કુમિલિનું હતું. ક્રિભોવનદાસ ગજજને વિકાસન્ને કરેલી કામગીરીનું ક્ષેત્ર પણ મુખ્ય જ હતું વળી દામોદરદાસ ટાકરસી, પ્રેમલીલા ટાકરસી, પ્રેમયં રાયચંદ, મહિતલાલ ગગલભાઈ, ચંદુલાલ નાણાવટીની પ્રવૃત્તિઓ થકી મુખ્ય ધમધમું રહ્યું છે. થોડો સમય ગાંધીજીએ અને થોડો સમય ક. મા. મુનશીએ મુખ્યાનું કર્મક્ષેત્ર બનાવીને એમની શરીતનો સાથ વિનિયોગ કર્યો છે. ભારતીય વિધાયકનાન આજે પણ મુનશીની ધાર અપાવે છે. લેખિકાએ અનેક ઘટનાઓને સ્મરીને એ સહૃદી વ્યક્તિગીના વ્યક્તિત્વને ચર્ગવ ઉદ્ઘાગર કર્યું છે.

ઉદ્ઘાગેને નિર્દેખેલા સહૃદી ગુજરાતીઓએ જલે વ્યક્તિગત વિકાસ અર્થે સંપન્ન જોયા હોય પણ એમાં સાહસ થકી મુખ્ય ઉઝળું બન્યું છે. વળી અર્થોપાજેન પણ પણ પણ્યેનું દ્વારિય્ત આ સહૃદ સપનાં સોદારે દાખબું તે ઘટના લેખિકાએ સુપરે આવેણી છે. લેખિકાનો મુખ્ય પ્રતોનો લગાવ પણ અહીં પથરાયોલો છે. એમાં મતે તો 'ગુજરાતીઓએ મુખ્ય બેટમાંથી મુખ્યાનું મોહમયી નગરી'ના સર્જન કર્યું છે.

સરળ ભાષામાં અને શક્ય તેટલી પ્રમાણભૂત વિગતોથી આ પુરસ્કારનું મૂલ્ય જિશાસુઓને સભજાશે. ચચિત્રા આ પ્રકાશન મુખ્યાનું એક સુભગ દર્શન કરાવે છે તો ગુજરાતીઓની સાહસિકતા સાથે એમની ઉદારતાનું પણ દર્શન કરાવે છે.

- પ્રકૃત્યા રાવબ

(શેદ મા પાનાનું ચાલુ)

આ કથાની સહૃદીથી મોટી ઉપલબ્ધ તો એ છે કે સન્માર્ગ ગયેલી બુદ્ધિ મતુચ્યાત્મા હદ્દયનો વિકાસ કરી તેને આભ્યાસિકસ તરફ અભિમુખ કરે છે. નારાયણભાઈને નજીકથી એણાનાર એમના સર્વોદયના સહકાર્યકર્તાઓ કહે છે કે 'ગાંધીકથા શરૂ કર્યી પછી નારાયણભાઈમાં ધ્યાનો ફરક પડ્યો છે. હદ્દયની આદ્રિત વધી છે. અહંકાર એવોગળતો જાય છે, કથાને કરસું એ જાવસમાંધમાં રહે છે.' જે એમનારનું પ્રતિદિન નવી ઉઝીજને પ્રગત કરે છે. એમની બુદ્ધિ સાથે થયેલો હદ્દયનો વિકાસ અને શારીરિક તંહરસ્તીથી ટકાવી રાખેલો પુરુષથી, ભાવસમાધિમાં ઓગળતો જતો અહંકાર, એમના અન્તઃકર્ષણી અને જગતની શાંતિનો વિસ્તાર કરતાં રહે એવી પ્રાર્થના.

- દશાખાને પછુણી

(ગુજરાત વિશ્વકોશ દ્રસ્ત કરા શ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈને સલ્યાસાચી સારસ્વત અંગોડ અધ્યાત્મ

સમારોહમાં શ્રી દશાખાને પડ્યુણીએ આપેલું વક્તવ્ય)

જનીન શાસ્ત્રવિદની વિદ્યા

ઘૂતપાણમ આનુવંશિક શાસ્ત્રવિદ (જનીન શાસ્ત્રવિદ) ઓબેદ સિદ્દી કીનો જન્મ ઉત્તરપ્રદેશના બરસીમાં ૧૮૮૨ રની પહેલી જાન્માચાચીએ થયો હતો. અતીગઢ મુસ્લિમ યુનિવર્સિટીમાંથી બી.ઓ.સ્સી. અને એમ.એ.સ્.રી.નું શિક્ષણ લીધું. ૧૮૯૧માં ગ્લાસ્ફો યુનિવર્સિટીમાંથી પીએચ.ડી.ની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી. ૧૮૯૧-૯૨માં પીએચ.ડી.ની યુનિવર્સિટી-ગ્લાસ્ફોર્ડિયામાં પોસ્ટ ડોક્ટરેશન-સંશોધનકાર્ય કર્યું.

૧૮૯૩-૯૪ માં દરમિયાન અતીગઢ મુસ્લિમ

યુનિવર્સિટીમાં વાન્યાતા તરીકે કાર્ય કર્યું. ૧૮૯૮-૯૧ દરમિયાન ગ્લાસ્ફો યુનિવર્સિટીના આનુવંશિક વિજ્ઞાન-નિયમાનમાં સંશોધન સ્કોલર તરીકે કાર્ય કર્યું. ૧૮૯૧માં ગોલ સિંગ્રા હાલિર ભાયોલોજીકલ સેબોરેટરી(યુ.એ.સ.)માં સંશોધન-વિશ્વાની તરીકે રહ્યા. ૧૮૯૧-૯૨માં પીએચ.ડી.ની યુનિવર્સિટીયું એસ.માં સંશોધન-વિશ્વાની તરીકે રહ્યા. ૧૮૭૦-૭૧માં મેસેયુસેટ્સ ઇન્સ્ટિટ્યુટ એસ.ડી.ની કેલિફોર્નિયા ઇન્સ્ટિટ્યુટ એસ.પ્રા. ટેક્નોલોજીઝ(યુ.એ.સ.)માં જીવવિજ્ઞાનના મુલાકતી અધ્યાપક તરીકે કામગીરી ભજ્યા. ૧૮૭૨-૭૩માં ટેક્નોલોજીઝમાં ગોસ્ને (Gosney) ફ્લો. તરીકે રહ્યા. ૧૮૮૧-૮૨માં કેલિફોર્નિયા ઇન્સ્ટિટ્યુટ એસ.પ્રા. ટેક્નોલોજીઝમાં શેરમાન ફેરચાઇલ વિશ્વૃત સ્કોલર તરીકે રહ્યા. હેન્ગેરિયન ન્યૂક્લિયર વિજ્ઞાની નિયાર્ડ અને હાલિર પ્રોગ્રામશાળાના અલેન ગરેનની ભલામણને આધારે સિદ્દી કીની ટાટા ઇન્સ્ટિટ્યુટ એસ.ડી. ફન્ડામેન્ટલ રિસર્ચ્યા (TIFR) ૧૯૬૬ માં નિમધૂક કરવામાં આવી. ૧૯૬૮ માં ચીને અભધાર્યું ભારત ઉપર આકષ્ણ કરતો ભારત અને ચીન વચ્ચે પુછ કાટી નીકળ્યું. પુછની અસરો તમામ ક્ષેત્રે પડી. આથી સંશોધનના આધિક આયોજન ઉપર પણ અસર થઈ. TIFR સંસ્થાની બેઠકમાં ભાગમાં જ્ઞાયાયું કે સરકારે કટોક્ટની જાહેરેત કરી છે. આથી જરૂરીઓ ઉપર કાર્ય મૂક્યામાં આયો છે. આથી આપણે પણ તે નિતિ પ્રમાણે કાર્ય કરવાનું રહેશે. નવા પ્રકલ્પો હખ્યાં શરૂ કરવામાં નહીં આવે પણ જે પ્રકલ્પ રાખ્યાની પુછની સ્થિતિમાં જરૂરી હોય તે સિવાયના બીજા પ્રકલ્પોએ જીનતમાં હર્યું હોય કરવાનું રહે છે. તે બેઠકમાં દરેક વિભાગના અધ્યક્ષ ખર્મ-કાપને લગતું આયોજન દર્શાવ્યું. જરૂરે પ્રો. સિદ્દી કીનો વારો આયો ત્યારે ભાત્યાએ કંચું કું “કું જાણું છું કે તમે જે કરો છો તે અપરિહાય છે, તે છતાં જણાવો કે તમારે કેરલું બજેર જોઈશે.” તે પછી પ્રો. સિદ્દી કીનો બધી વાત વિગતે કરી. ભાત્યાએ તેમના મદદનીશને પૂર્ણાં કે ચું આપણે તેમની (પ્રો. સિદ્દી કીની) જરૂરિયાત પૂરી કરી શકીએ તેમ છીએ? “મદદનીશનો પ્રત્યુત્તર હતો કે વીજળી-પાણીની બચતમાંથી તે શક્ય છે. પ્રો. સિદ્દી કીની તો

સ્તરથ થઈ ગયા. તેમને સમજાયું કે કટોક્ટના સમયે વીજળી અને પાણીની ભચત કરી TIFRમાં આજિવક જીવવિજ્ઞાનનો વિભાગ શરૂ કર્યાયો. ભાત્યાએ આવી સિદ્દી માં આ બોબેદ સિદ્દી કીનો વિભાગ શરૂ કર્યો. સિદ્દી કીને તેનો સંપૂર્ણ હવાલો સાંપી દીધો. પછી કોઈ પુછપરછ કરી નથી. ભાત્યાએ આ વિભાગના સંપૂર્ણ વિકસનું ઉત્તરદાયિતવ પ્રો. સિદ્દી કીને સાંચું એટબું જ નહીં પડા ખતરીપૂર્વક કહ્યું કે જ્યારે જરૂર જ્યાથ નારે મહદ મળી રહેશે. TIFRમાં આધુનિક ક્લાનાં ચિત્રોનો સારો આવે સંચાલ કરવામાં આવેલો છે, તે માટે તેઓ ગવર્ફ કરે છે. તેઓ માનતી હતા કે ક્લાનાં ચિત્રોથી સમગ્ર સંસ્થા જરી ભરી અને જીવાં લાગે છે. તેઓ એક વિસ્તે પ્રો. સિદ્દી કીના આજિવક જીવવિજ્ઞાનના વિભાગમાં ગયા. બધે જોયું અને કહ્યું કે “તમારી પ્ર્યોગશાળાની દીવાલો કેમ આવી ખાલી છે. આપણી સંસ્થામાં આધુનિક ક્લાનાં ચિત્રોનો સારો એવો સંચાલ છે, તેમથી તમારી પસંદગી પ્રમાણે લઈ આવીને કેમ આહી લગવતા નથી?” ત્યારબાદ પ્રો. સિદ્દી કીની તેમની પસંદગીનાં બે ચિત્રો લઈ આવ્યા અને તેમના વિભાગને શોભાવ્યો. ૧૯૬૮ માં તાતા ઇન્સ્ટિટ્યુટ એસ.પ્રા. ફન્ડામેન્ટલ રિસર્ચ્યા(મુંબઈ)માં આજિવક જીવશાસ્ત્ર(molecular biology)ના પ્રાય્યપાક તરીકે નિયુક્ત થયા.

ચિત્રિયન એકેડમી એસ.પ્રા. સાયન્સાના, ચિત્રિયન નેશનલ સાયન્સ એકેડમી; રોયલ સોસાયટી એસ.પ્રા. લંડન (૧૮૮૪); થડ વાલ્ક એકેડમી એસ.પ્રા. સાયન્સિસ અને તથા મહારાષ્ટ્ર એકેડમી એસ.પ્રા. સાયન્સિસના ફ્લો. તરીકે રહ્યા.

૧૯૭૭ માં શાંતિસ્વરૂપ બટનાગર પારિતોષિક; ૧૯૮૪માં “પદ્મભૂષણ”નો એવાંદ્ર; ૧૯૮૮માં ચિત્રિયન નેશનલ સાયન્સ એકેડમીની ગોલન જ્યુનિવી ચંડક; ૧૯૮૮માં બિરલા સ્પારક કોય ચાણ્યીય પુરસ્કાર તથા ૧૯૮૮નો આર્થિક ચંડક તેમને મળ્યા. ૧૯૮૪માં અતીગઢ યુનિવર્સિટીએ તથા ૧૯૯૧માં બાનારસ હિન્કડ યુનિવર્સિટીએ માનાર્ડ ક્રિ.એસ.સી.ની ઉપાધિ આપ્યી અધી.

પ્રો. સિદ્દી કીની જનીન શાસ્ત્રવિજ્ઞાના અભ્યાસી છોવાને નાતે તેમજો જનીન-સ્થાનાં તરફથાળા(biochemical transfer)ના ક્ષેત્રે સૂક્ષ્મજીવમાં પુનર્યોજન-ક્ષેત્રે તથા જનીન-આધુનિકજીવિજ્ઞાન નિયમન-ક્ષેત્રે અભૂત ફાળાં આપ્યા છે. તેમજો રાણીય અને આતોરચાણીય ક્ષેત્રે ચાણીપ્રાત્પ્રાપ તરીકે કાર્ય કરેશે. તેમજો એક પ્રકાર કર્યાનું રહેશે. નવા પ્રકલ્પો હખ્યાં શરૂ કરવામાં નહીં આવે પણ જે પ્રકલ્પ રાખ્યાની પુછની સ્થિતિમાં જરૂરી હોય તે સિવાયના બીજા પ્રકલ્પોએ જીનતમાં ભાગમાં હર્યું હોય કરવાનું રહે છે. તે બેઠકમાં દરેક વિભાગના અધ્યક્ષ ખર્મ-કાપને લગતું આયોજન દર્શાવ્યું. જરૂરે પ્રો. સિદ્દી કીનો વારો આયો ત્યારે ભાત્યાએ કંચું કું “કું જાણું છું કે તમે જે કરો છો તે અપરિહાય છે, તે છતાં જણાવો કે તમારે કેરલું બજેર જોઈશે.” તે પછી પ્રો. સિદ્દી કીનો બધી વાત વિગતે કરી. ભાત્યાએ તેમના મદદનીશને પૂર્ણાં કે ચું આપણે તેમની (પ્રો. સિદ્દી કીની) જરૂરિયાત પૂરી કરી શકીએ તેમ છીએ? “મદદનીશનો પ્રત્યુત્તર હતો કે વીજળી-પાણીની બચતમાંથી તે શક્ય છે. પ્રો. સિદ્દી કીની તો

લાગરસ ધૂમકેતુઅનુભાવ

લાગરસ ધૂમકેતુઅનુભાવના નામ છે. આમ તો લાગરસ નામ બાઇબલમાં આવતા એક પાત્રનું છે. તે એવું પાત્ર છે જેને મૃત્યુ પણ ઈંદ્રજીએ સજ્જવન કર્યું હતું. અહીં જે લાગરસ ધૂમકેતુઅનુભાવના છે તે પણ મૃત ધૂમકેતુઅનુભાવના એને મૃત્યુનું સજ્જવન પામે છે. આ મૃત ધૂમકેતુઅનુભાવના સૌરમંડળના જ પિંડો છે. તે સૌરમંડળના નાનામાં નાના પિંડો છે. તેનો વિસ્તાર થોડા ડિલોમીટર જ હોય છે. બડક અને બરકના મિશ્રણના ગેતૂ બરકના ગોળા હોય છે. જીવારે તે પોતાની કશામાં પરિભ્રમણ કરતાં સૂર્યની નજીક આવે છે ત્યારે કેટલોક બરક વાયુમાં રૂપાત્ર પામે છે. સૂર્યના પ્રકાશ અને સૌરપવનથી વાયુ અને રજની ફૂછડી રચાય છે. તેથી તેને પુંછદિયા તારા' પણ કરે છે પરંતુ ખરેખર તે 'તારા' નથી. અહીં પ્રશ્ન એ થાય કે આ ધૂમકેતુઅનો આવે છે ક્યાથી?

આપણું સૌરમંડળ એક વિરાટ સૌરનિધિરિક્ષામંથી આશરે પાંચ અભજ વર્ષ પહેલાં રચાયું હતું. સૌરનિધિરિક્ષા વાયુ અને રજનું વિરાટ વાદળ હતું. તેની મધ્યમાં હાઈપ્રોઝન વાયુમાં તાપન્યુલ્કિય પ્રક્રિયા (થૈમેન્સ્યુલ્કિયર પ્રોસેસ) શરીર થવથી સૂર્ય જન્મ પામ્યો. તે સ્વર્યમં ઉર્જ ઉત્તેજન કરતો હતો. તેની ફરતે વલાંયો રચાયાં. તેમથી ગ્રહો અને લઘુગ્રહો રચાયાં. જે અવશોષ બચા તે સૂર્યથી અસ્તિત ફૂર શીતાગાર જોવા વિસ્તારમાં રહ્યા. આથી સૂર્ય કરતાં પાંચથી પદર અભજ ડિલોમીટરના વિસ્તારમાં એક રકાબી જોવો પડો સૂર્ય ફરતે રચાયો તેને 'કુઠીપર બોલ્ટ' કરે છે. તેમાં નાના-મોટા અનેક પિંડો હતા. કેટલાક મોટા પિંડો હતા તેમાંથી જે ફૂછાને સૂર્ય ફરતે પરિભ્રમણ કર્ષામાં ગોઠવાયા તે વામન ગ્રહાની બન્યા. જીટો આવો વામન ગ્રહ છે. ઉપરાંત નાના દશથી વીસ ડિલોમીટર વિસ્તારના કે તેથી નાના બરકના ગંધ ગોળા જોવા પિંડો રચાયા. તેમથી જે ફૂછા અને સૂર્યની ફરતે કશામાં ગોઠવાયા તે ધૂમકેતુ કહેવાયા. દર છુદ વર્ષ દેખાતો હેલીનો ધૂમકેતુ તે પકી એક છે.

પરંતુ કુઠીપર બોલ્ટ એક જ ધૂમકેતુઅનું ધર નથી. બીજું ધર ઓપ્પિક-ઉર્ટનું વાદળ છે. તે સૌરમંડળના છેવાડે 5000 અભજથી 30,000 અભજ ડિલોમીટરના વિસ્તારમાં આવેલ છે. તેમાં 3000 અભજ ધૂમકેતુઅનો હોવાનો અંદર છે. તે સૂર્યની ફરતે પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. તે પકી જે ધૂમકેતુઅનો ફૂછાને સૂર્ય ફરતે કશામાં ગોઠવાય છે તે વિરાટ દીર્ઘવૃત્તિય કશામાં પરિભ્રમણ કરે છે. તે ભાજ્યે જ સૂર્યની નજીક પહોંચે છે. તેમાંપ કેટલાક લાંબા પરિભ્રમણ કરીણા

ધૂમકેતુઅનો કહેવાય છે. તે સૂર્ય ફરતી એક કશા પૂરી કરતાં હજારો વર્ષો લે છે. તે ઓપ્પિક ઉર્ટના વાદળમાંથી આવતા ધૂમકેતુઅનો છે.

કુઠીપર બોલ્ટમાંથી આવતા ધૂમકેતુઅનોને ટૂંકા પરિભ્રમણ કર્ણના ધૂમકેતુઅનો કહેવાય છે. તેવા જોવામાં આવેલા 500 ધૂમકેતુઅનો હુકુમાં ધૂમકેતુઅનો હુકુમાં એક કશ્યસ્તાન છે. આ કશ્યસ્તાન મંગળ અને ગુરુના ગ્રહ વચ્ચે આવેલું છે. ધૂમકેતુઅનો સૌરમંડળના જ પિંડો છે. તે સૌરમંડળના નાનામાં નાના પિંડો છે. તેનો વિસ્તાર થોડા ડિલોમીટર જ હોય છે. બડક અને બરકના મિશ્રણના ગેતૂ બરકના ગોળા હોય છે. જીવારે તે પોતાની કશામાં પરિભ્રમણ કરતાં સૂર્યની નજીક આવે છે ત્યારે કેટલોક બરક વાયુમાં રૂપાત્ર પામે છે. સૂર્યના પ્રકાશ અને સૌરપવનથી વાયુ અને રજની ફૂછડી રચાય છે. તેથી તેને પુંછદિયા તારા' પણ કરે છે પરંતુ ખરેખર તે 'તારા' નથી. અહીં પ્રશ્ન એ થાય કે આ ધૂમકેતુઅનો આવે છે ક્યાથી?

જે નવી શોધ થઈ છે તે ચીજા અને અધીગ સૌરમંડળના વિસ્તારની છે. મંગળના ગ્રહ અને ગુરુના ગ્રહની વચ્ચે લઘુગ્રહોનો મુખ્ય પણો આવેલો છે. તેમાં દુષ લાખી વધારે પિંડો આવેલા છે. તેનો વિસ્તાર 1 ડિલોમીટર છે. લઘુગ્રહો શું છે તેનો પરંપરાગત જ્યાબ અંદર કે તે લઘુગ્રહોના બાંધકામ માટે 800 ડિલોમીટર છે. પરંતુ એવો ગ્રહ કે જે કઢી ભન્યો નથી કારણ કે તે કુઠકાઓની ગતિવિધિમાં ગુરુના પ્રયંત ગુરુલ્બના વિક્ષેપ થતા રહ્યા. છ્લાં દ્યાકામાં લઘુગ્રહના પદ્મામં 12 સાંક્ષિક ધૂમકેતુ શોધાય છે. આ એક આ ક્ષય છે. કોલિબિયાની યુનિવર્સિટી ઓવુ એટિઓફ્ફિયા, મેન્ચેલીના ટીમ આ ધૂમકેતુઅનોના સંશોધન પણ હે.

કલ્પના કરો કે સૂર્યની ફરતે મુગોથી કોઈ સંક્રિયતા વિના લઘુગ્રહો પરિભ્રમણ કરી રહ્યા છે. હવે આપણે શોધી કંઠદુંચું છે કે તેમાંના કેટલાક મૂત ખડકોનો નથી પરંતુ સૂર્ય ધૂમકેતુઅનો છે. તે પણ જીવાં છી શરી શરી જી તેમને સૂર્યથી મળતી ઉર્જામાં થોડા ટકાનો વધારો થાય.

ઉપરોક્ત યુનિવર્સિટીના ભગોળવિજ્ઞાની ટીનોસિઓ કેચીના કહેવા પ્રમાણે તે ધૂમકેતુઅનું કશ્યસ્તાન છે. નગોળવિજ્ઞાનીઓના કહેવા પ્રમાણે મંગળ અને ગુરુ વચ્ચે આવેલા લઘુગ્રહોના પહ્યામાં આવેલા છે. લાંબો વર્ષ સુષુપ્તાવરસ્થા પછી સૂર્યનો તેમને સહાયકર્કરો ધક્કો લાગે છે. તેના કારણે તે પકી કેટલાક જીવાં છી વધતી થાય છે. કેરીન અને તેમાં સહાયકર્કરો અન્ય ભગોળવિજ્ઞાનીઓએ ન સમજાય તેવી જે શોધ કરી હતી તેને અનુસર્યા હતી. મુખ્ય લઘુગ્રહના પહ્યામાં છેલ્લા દ્યાકામાં ઓછામાં ઓછા 12 સંક્રિય ધૂમકેતુઅનો શોધાય. હેતુ. તેથી ફેરીન અને તેમના સહાયકર્કરોનો અભ્યાસ વર્ષિય છે. લઘુગ્રહનો મુખ્ય પહ્યો લઘુગ્રહના સુષુપ્ત પુરૂતાન ધૂમકેતુઅનું કશ્યસ્તાન છે. આ પિંડોને લાગરસ ધૂમકેતુઅનો કહેવામાં આવ્યા. કારણ કે તે હજારો અથવા લાંબો વર્ષ સુષુપ્ત રહ્યા પણી મુનાના જીવાં થાય.

મોટાભાગમાં જોવામાં આવેલા ધૂમકેતુઅનો અન્તિમ લાંબા દીર્ઘવૃત્તમાં પરિભ્રમણ કરે છે. તે ભાજ્યે જ સૂર્યની નજીક પહોંચે છે. તેમાંપ કેટલાક લાંબા પરિભ્રમણ કરીણા

નવી ઉર્જનું પ્રગાઢણ

(ગુજરાત વિશ્વકોશ દ્રસ્ય કાર્ય પ્રતીવર્ષ ચારેવાત ગૌરેવ અવાર્ડ આપવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું તનો પ્રથમ અવાર્ડ જરૂરીતા ગાંધીજીની દિવ્યારક અને સર્વોદાહીને કર્મકર શ્રી નારાયણભાઈ હેસાઈને આપવામાં આવ્યો તે પ્રસંગે શ્રી નારાયણભાઈ હેસાઈના વ્યક્તિત્વના પાંચ પાસાંઓની શ્રી દ્વાબહિન પદ્ધતિને વિસ્તૃત છાયાર કરી. ૧. નર્દી તાલીમનું શિક્ષણકાર્ય, ૨. વિનોદા અને સર્વોદાહીને ૩. તરુણ રેચેલર્સ છાન્દરનેશનલ – મુખ્યવિરોધી અંતરરાષ્ટ્રીય સર્વ્ય વિશે વાત કરી છે વિશ્વવિદ્યાર ના આંગેસ્ટ માસના અંકુખ્ય પ્રકાશિત કરી છતી. એ અંમના વક્તવ્યનાં ભાકીનો નાગ અદી મુજૂર કરીએ છીએ.)

નારાયણભાઈના કાર્યનો પાંચમો તબક્કો છે અભની ગાંધીકથા. આમ તો કુમારપાળનાઈએ મને ગાંધીકથા વિશે બોલવાનું કહ્યું હતું પણ હું એમ સમજું છું કે ગાંધીકથા એ અભની પોતાની તાલીમ અમે જગતને આપવાની તાલીમ એટલે કે અભની તેમના આગળના કાર્યો વિશે ન જાણતો હોઈએ ત્યા સુધી માત્ર કથા તરીકે તેનું મૂલ્યાંકન કરવામાં એમની જીવનદિનની આપદતનો સમજ શક્ય નહીં. કેમ કે અભના આતીરિક વિકસનમાં શરીર, મન, ભૂદી પણી હફ્ટયાનો વિકસ, આત્માના વિકસ તરફની ગતિ અને અભના લોકકેળવણીના કાર્યક્ષેત્રનો વિસ્તાર અને સ્તર બને ભૂમિકા આગળ જાય છે. ટૂંક્બાં ગાંધીકથા એ પણ અભની નથી તાલીમ અને તેના શિક્ષણના એટલે કે અભનો એમની ગાંધીકથાને સમજું.

યુગે યુગે મહાપુરુષું યુગકાર્ય ભવધાતું રહે છે પણ તેના મુળ્યૂત તરુણું સાતન્ય હોશાં ચાલતું રહે છે. આવા મહાપુરુષના મહાકાવ્યો રચાયા પણી અભના નિર્દ્દ્યપાયેલા જગતન્મૂલ્યનો સરળ જ્ઞાનમાં, સમજાય તેવા હૃદાતો અને તત્કલીન પરિસ્થિતિને ઘાનમાં રાખીને આમજનતા સુધી પહોંચાડવાનું કામ એટલે કે લોકકેળવણીનું ભંડું મોટું વિશ્વજગર્ય આ દેશમાં હજારો નાના મોટા કથાકરરો આજ સુધી કરતા આવ્યા છે. અનાથી જ આટલો અન્ય સંસ્કૃતિઓના ત્યેનામાંથી પણ મોટા આંકમણો સામે આપણી સંસ્કૃતિ આજ સુધી જગતાઈ રહી છે.

આવું પરંપરાનું સાતન્ય જીવની જીવનખાયી નવોન્મૈ સમગ્ર પ્રજામાં જીમણે જીથેત કથ્ય હોય તેનું જીવનયારિત જ કથાનો વિષય બની શકે. આવાં બે સમય ચારિઓ તે રામયાસ અને મહાભારત રચાયાં. ત્યાર પણી ગાંધીચરિત છે. અને સંસ્કાર રૂપે નિર્દ્દ્યપાયાનારાયજનાઈએ એ લાખું અને જીવિષ્ણવા કવિઓ, મહાકવિઓ તેને વિવિધ રૂપે નિર્દ્દ્યપતી રહેશે. પણ આ પુરસ્કારી વાંચનારા લોકો કેટલા ? વાંચનાર વર્ગ જ ધર્મો નાનો. વળી વિશ્વવિદ્યાર છે અને સર્વોદાહીને નારાયણભાઈને એ લાખું અને જીવિષ્ણવા કવિઓ, મહાકવિઓ તેને વિવિધ રૂપે નિર્દ્દ્યપતી રહેશે. પણ આ પુરસ્કારી વાંચનારા લોકો કેટલા ? વાંચનાર વર્ગ જ ધર્મો નાનો. વળી

વિશ્વવિદ્યાર છે અને સર્વોદાહીને નારાયણભાઈને એ લાખું અને જીવિષ્ણવા કવિઓ, મહાકવિઓ તેને વિવિધ રૂપે નિર્દ્દ્યપતી રહેશે. પણ આ પુરસ્કારી વાંચનારા લોકો કેટલા ? વાંચનાર વર્ગ જ ધર્મો નાનો. વળી

દરેક વર્ગની તેને સમજવાની પ્રાત્રા જુદી. ગાંધીજીના આપાર વૈવિધ્યથી ભરેલાં યાપદ

જીવનકાર્યોમાંથી દરેક વર્ગને લાગુ પડે એટલી વાતો કોણ તરથી આપે ? આથી ગાંધીચિરિત ભાત્ર લબ્ધાચી અનોના બીજી પ્રજામાં રોપી શકતાં. નથી. નારાયણભાઈને તો લોકશિક્ષણ દ્વારા ગાંધીજીને સમગ્ર માનવજનત સુધી અકાશની જીમ વિસ્તારવા છે, પાકીની જીમ વહેતા મુક્તપા છે. કશાયે નેટન્ટ્વેબ વિના Upto this Last, છેલ્લામાં છેલ્લા માહસને પણ સમજાય, ઉપયોગી બને તેમ, આવું સમગ્ર માનવસમાજને આવરી લેતું સમર્થ માધ્યમ એટલે ગાંધીકથા.

મેં અગાઉ અનેક વાત કહ્યું છે અને લાખું પણ છે કે આ દેશના હજારો વર્ષના

દીઠાંસ પર નજર નાખીએ તો હિન્કસ્તાનની રંગભૂમિ પર માત્ર બે જ નારાજ ભજવાયાં છે તે રામાયણ અને મહાભારત. એલું જ પણ એનાથી વધારે પ્રેક્ષણોને આવરી લેતું એટલે કે જેમાં સમગ્ર માનવજાતના જીવનપ્રભનો સમાયેલા છે એ ગાંધીચિરિત છે, જેણે સમગ્ર પ્રજાની, અરે સમસ્ત માનવજાતની ચેતનાને રોલવાચી દીધી દ્યું. ગાંધીચિરિત એ ભાત્ર અભ્યાસુનો, વેણાનિકો કે શાસ્ત્રકારોના, રાજકારણના કે અધ્યાત્મના અભ્યાસુનો, નથી. એ તો સમસ્ત માનવજાતનું ઘાતતર કરવાની એક પ્રયોગસ્તિદ્ધ કથા છે. એ પ્રયોગો પ્રજાની, અરે સમસ્ત માનવજાતનું ઘાતતર કરવાની એક પ્રયોગસ્તિદ્ધ કથા છે. એ ઓટલી તો વાપાડ છે કે એના વિષે હજારો પુસ્તકો લખાયાં પણી પણ એવે વેરવિભર પડી છે, એની શાસ્ત્રીય ગોઠવણી થતો સેકડો. વર્ષો થશો પણ ત્યા સુધી એ ક્યાં જીવલાં છે ? એ માટે સહૃદી ધોંય સ્થાન છે લોકહદ્ય, લોકમાનસ જ્યાં એ સચ્ચાવણો, એને પોછાયા મળશે. એમાં નવા નવા અંકુરો પાંગરતા રહેશે. અધિભરતા કલાકારો અને શાસ્ત્રકારોને જેણ રામયાદ, મહાભારતના તત્વમંથી પોષણ મેળવી પોતાની રચનાઓ કરી તેવાં અનેક સર્જનો થશો પણ અને તો ચુંણું થશો. ત્યા સુધી એને જીવલાં કાર્ય નારાયણભાઈ ગાંધીકથા દ્વારા કરી રહ્યા છે અને તેના પરિણામો પણ દેખાવા માંચાં છે. એવી સમજાણી ગાંધીકથાનો વિચાર કરીએ તો તેની કેટલીક નોંધપાત્ર વિશેપણાં હેઠાઈ આવશે.

(૧) હેઠલી વાત તો એ કે આણી દુનિયામાં કોઈપણ પ્રજાનું મનોવલભા એ રહ્યું છે આવા મહાપુરુષના જીવનાન ગાવાં. તેની મહાનતાની પ્રશંસા કરવી પણ તેનું અનુકરણ

રહેતું નથી. આલભાત તેમાં પણ જીવનમૂલ્યનો સરસ્કારધરતર તો અભનાપણે થતું જ હોય તેની સહ્યાંથી મોટી ઉપલબ્ધ છે. પણ નારાયણભાઈ જે ગાંધીકથા કરે છે તે નેણી વિશેપણા એ કે એ પૂરેપૂરા ગાંધીક્રિત હોવા છત્તાં એમણે આ કથા નારાયણભાઈને એ લાખું અને જીવિષ્ણવા કવિઓ, મહાકવિઓ તેને વિવિધ રૂપે નિર્દ્દ્યપતા રહેશે. પણ આ પુરસ્કારી વાંચનારા લોકો કેટલા ? વાંચનાર વર્ગ જ ધર્મો નાનો. વળી વિશ્વવિદ્યાર છે અને સર્વોદાહીને નારાયણભાઈને એ લાખું અને જીવિષ્ણવા કવિઓ, મહાકવિઓ તેને વિવિધ રૂપે નિર્દ્દ્યપતા રહેશે. પણ આ પુરસ્કારી વાંચનારા લોકો કેટલા ? વાંચનાર વર્ગ જ ધર્મો નાનો. વળી

શકે. ગંધીકથા દ્વારા નારાયણભાઈએ એ દર્શાવ્યું કે બધા માણસો પોતાના જીવનમાં એને

કેમ સિલ્ડ કરી શકે ? આવા લોકશિક્ષણના માધ્યમ તરીકે એમણે પહેલી સાવધાની એ રાખી કે ગંધી ક્ષયાંય હેવ ન બની જાય. દરેક મનુષ્યમાં ચામ, કૃજા, દિશુ કે ગંધી બન્યાની પાત્રતા પડી જ છે. એ પાત્રતા કેમ સિલ્ડ કરી શકાય અનો માર્ગ ગંધીજીને દર્શાવ્યો છે. એ જ વાત નારાયણભાઈ કથા દ્વારા હુંટતા રહે છે.

(૨) બીજ વિશેષતા એ છે કે દરેક ધટનાને એ આધુનિક સંદર્ભમાં ગોઠવે છે. દા.ત., ઓકાદ્શ પ્રતને એ જ્યારે આધુનિક સંદર્ભમાં મૂલવે છે ત્યારે નવી પોતીને તેમાં ઘણ્યો રસ પડે છે. હજુ પણ આ વસ્તુને વધુ અસરકારક હોતે પ્રકાર કરી શકાય એટલી ક્ષમતા એમાં છે.

(૩) લોકકણવણી માટે એમણે કરેદો નીજો એનો સફળ પ્રયોગ એ ગંધીકથાનાં ગીતો છે. અલભત કાલ્યતત્ત્વની દ્વારાને એ બહુ ઓછા આકાર પામણ છે પણ એ એમનું લક્ષ્ય નથી. એમનું લક્ષ્ય તો ગંધીવિચારને લોકમાનસમાં ગુજરતો કરવો એ છે. આથી ગંધીકથામાં એમનો આગ્રહ એવો રહ્યો છે કે આ ગીતો જ્યાં કથા હોય ત્યાંના સ્થળનિક લોકો પણે જ ગવરાવવાં. એ માટે નિષ્ણાતો દ્વારા તલીમ પણ અપાવે છે. દિલ્હીમાં દરરોજ વીસ છોકરીઓને એમ પાંચ દિવસ તાલીમ આપી એક સો છોકરીઓને ગંધીજીનો ગાતી કરી. આપણા રાજ્યાધિપતા પણો એક અશોક તડવી. નામનો છોકરો બીજ અનેક કથાઓમાં ગીતો ગાય છે પણ એને તો ગંધીજીની લગની લાગી છે. (૩.૧) આ ગીતોનો અસર પણ ધરી પડે છે. નવજગ્જરાત કોલેજમાં કથા થઈ ત્યારે કેટલીક ભલેનો રડતી હતી. પાછળથી તો ધરી ભલેનો તેમાં જોહાઈ. સાદરની કથામાં પણ ગીતોનો પ્રભાવ થણો રહ્યો. ક્ષયારેક આ ગીતોમાં સંગીતતત્ત્વ બહુ અસરકારક બની રહે છે. દા.ત., “આ સત્યના પાણીક” એ ગીતમાં સત્યના પથનું આખું ચિન્ત તાદ્દશ થાય છે. તેમાં સંગીતમાં પ્રભાવ અદ્ભુત છે.

(૩.૨) લોકો સરળતાથી ગાઈ શકે એ ધ્યાનમાં રાખી મોટે ભાગે પ્રથમિત ઢાળોનો ઉપયોગ કર્યો છે. દા.ત., કાવ હરીન હવેનું ભાધવ કથાં નથી મધુવનમાં, એ વાતાવરણમાં જુંગાં દ્વારા લઈન લાખાયેલ ગીત જાંધી ક્ષયાં હશે ભારતમાં. આ લોકકણવણીનું જ લક્ષ્ય હોવથી આ ગંધીવાદી માણસ હોવા છતાં એમણે હિલ્મોની સૂગ રાખી નથી અને કેટલાંક ગીતો ફિલ્મીજીતોના ઢળમાં લાખાં છે.

(૩.૩) આ ગીતો નિષ્ય નવાં લાખાં છે. એના સર્જન પાછળની થટનાઓના પ્રસંગો પણ સરસ છે. આ ગીતો લાખાનાં આરંભ થયો એ ધટના આ જીવનાથી પ્રવૃત્તિમાં આ કથાકર પોતે કરી ભૂમિકાએ છે એ સમજવા માટે મહત્વની છે. પહેલું જ ગીત એ એમણે લાખે ગંધીજીનું જીવનચરિત્ર માર્કે જવન એ જ મારી વાણીમાં લેખક કૃતિના આરંભમાં મુક્કલું છે અને ગંધીકથામાં પણ ગવાય છે.

“માંડી મેં તો મનના ઉમંગ કરી લહાણી આવો જેને કરવી હોય રૂજાણી..”

આ કાલ્ય રચયાં તેની પ્રેરણા ક્ષયાંથી થઈ ? આ રચનાની વાત એવી છે કે એક વખત નારાયણભાઈને ફુણ્યમૂત્તિને મળવાનું થયું. ત્યારે નારાયણભાઈની ગંધીપ્રવૃત્તિ જોઈને એમણે બે પ્રશ્ના પૂર્ણા : “આર યુ મરીડ ?” પણ બીજો પ્રશ્ન “આર યુ હેપી ?” આ પ્રશ્નોના જવાબ રૂપે એમનું અત્યર ગાઈ ઉઠયું “માંડી મેં તો મનના ઉમંગ કરી લહાણી, આજે પણ એનાં પૂર જરાયે ઓસર્યો નથી.

જેમ ગંધીવિચાર વિચ્યાપી છે તેમ ગંધીકથા પણ વિચ્યાપી હોય એ સ્વાભાવિક છે. એટલે મોતાલાગની કથા જુજરાતીમાં થઈ છે પણ ગુજરાતમાંથી થરે કરી પણી સભાગ દેશમાં અને પણી વિશેષતા પણ કથામો થઈ એટલે કથા જુજરાતીમાં થઈ એ ઉપરાત દિન્દી અને અંગેજમાં પણ એમણે કથાઓ કરી છે, એ નિભિત આ ગીતો પણ ગુજરાતી, દિન્દી તેમ જ અંગેજમાં પણ રચાયા છે. આ કથાનો ક્ષેત્રવિસ્તાર પણ થયો.

ગીતો પછી ચોથી મહત્વની વિશેષતા એ રહી કે લોકણવણીનો અત્યંત મહત્વની પ્રયોગ જેમાં કથાની વિશેષતા ઉપરાત કથાકારની સજજતા અને ડ્રિંગી સ્કૂલનો પરિચય થાય છે. તે એ છે કે દેશમાં હોય કે પરદેશમાં દરેક કથામાં શ્રોતાઓને લક્ષ્યમાં રાખીને જ કથા થઈ છે. દા.ત... શરેઆતની કથા સામાન્ય હતી. પણ આ વિશેષતાને કારણે અમદાવાદ મેનેજમેન્ટ એસોસિએશનમાં કથા થઈ તો ગંધીજીની મેનેજમેન્ટ અંગેની લાક્ષ્યિકતાની વાત કરી. વિધાપીઠના કાર્યકર્તાઓ માટે કથા કરી. ત્યારે એ દિજિકોઝથી. કેરળમાં માત્ર સત્યાગ્રહ ઉપર વિસ્તારથી વાત કરી. અમદાવાહની સેવા સંસ્થામાં કથા કરી. તો બહેનોને જ્યાનમાં રાખી તેને લગતી વાતોનું પ્રધાન્ય રહ્યું. વીસનગરમાં ક્ષાત્રકાદાસ જીબીની સેવાને વહી લઈન વાત કરી. ભાજવડમાં, ૧૧, ૧૨ના વિધાયીઓને લક્ષ્યમાં ચાનીને કરી. તો ઉચિતાપાડામાં, તો આદિવાસીઓ સાથે તેમની આદિવાસી બોલીમાં કથા. કરી. સૂરતમાં સૂરતી ભાષામાં કરી. પણ વિશેષતા એ રહી કે કથાનો આરંભ જ ઢીગલીની. વાતીરી કથો અને તે દ્વારા ગંધીકથા શું છે ? અને તે કેવી રીતે સાંભળવી તેની ભૂમિકા રચી. પુરોપ-અમેરિકની પુનિવર્સિટીમાં ગંધી અને સંગીત એ વિષય પર કથા. એમને જ્યાનમાં રાખી જીવિયાવાતા ભાગની થટનાને લઈ પણીબને લગતી એ સમગ્રાળાને લગતી વાતને પ્રધાન્ય આયું. દુંકમાં આપણો કહી શકીએ કે નારાયણભાઈની વારસામાં મળીલ ભૂદીનો ઉપયોગ કરી પ્રથમાં પરિષ્ઠત કરી આવા. નવા. નવા. નુંબેણો પ્રગત કરી એ ભૂદી પ્રતિભા સુધી પાંગરી છે.

(અનુસંધાન છકા પણ)

કલામની કલમે

અમે જ્યારે ચામેશ્વરમું નામના ટાપુ પર રહેતા હતા ત્યારે અમારા રોજિંદ્રા જીવનમાં દરિયાનું ખૂબ મહત્વ હતું. મારા ભાગપણમાં મારા પિતાનો વ્યવસાય હોડીમાં લોકોને ચામેશ્વરમથી ધૂષખોડી સુધી એરલે કે એક કિનારાથી બીજા કિનારા સુધી આશરે ૨૨ હોડી બનાવતા હતા ત્યારે તેમાં જે કુતૂહલ હતું તેને કારણે હું કિનારા પર ઉલ્લો રહીને તે સતત જ્યારું કરતો. આ અનુભવ મને તે પણીના મારા વૈજ્ઞાનિક તરીકેનાં વર્ષોમાં રોકેટ્સ્યુસ અને મિસાઇલ્સ બનાવવાની પ્રક્રિયામાં ખૂબ કામમાં નીવરણો હતો. ચામેશ્વરમું દક્ષિણ ભારતનું એક લોકપ્રિય ધૂમરિક સ્થળ છે. જેની મુલાકાત મારે ભારતભરમાંથી યાત્રાજીઓ આવતા. ભગવાન રામ જ્યારે સીતાને મુક્ત કરવા જતા હતા ત્યારે હિંવંડી મુજબ તેમણે આદીથી લંકા સુધીનો પુલ બનાવ્યો હતો. મારા ભાગપણમાં ધૂષખોડી જ્યા માટે નાવનો ઉપયોગ થયો હતો. તેથી મારા પિતાને હોડી અતાવી હતી કે જેથી પરિચારની આવકર્માં વધારો થઈ શકે. તેમને તેમાં ખૂબ સંકળતા સાપડી હતી.

આ સમયગાળા દરમિયાન મારા કાકાનો દીકરો ભાઈ અછભાઈ જ્યાલુકુદીન સાથે મારો પરિચય થયો. તેમની સાથે સતત ચાલતી અમારી વાતચીતમાં મારા મનમાં નવા વિચારો અને નવી આકંક્ષાઓનો ઉદ્ઘગમ થયો. અહભાઈ જ્યાલુકુદીન અંગેજ પણ જારી પણે જાણતા હતા. મારી ચાથેની વાતચીતમાં તે વિચના વૈજ્ઞાનિક વિશે તેથા તેમની શોધખોળો વિશે ચંપા વિસ્તારથી વાત કરતા. તેને લીધે મારા મનમાં વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી વિશે કુતૂહલ નિર્માણ ચંપા લાગ્યું જે મને મારાં તે પછીનાં વર્ષોમાં ખૂબ કામમાં આવ્યું.

એક દિવસ રાત્રીના સમયે દરિયામાં લ્યાંકર તુફાન આવ્યું જેને કારણે ચામેશ્વરમાં રહેતા લોકોનાં મકાનો અને અન્ય મિલકતને આરે નુકસાન થયું. બીજા દિવસે સવારમાં તેનાં વાસ્તવિક દસ્યો મેળોથાં. અમારી નાવનો પણ આ તોકને ભોગ લીધો. મારા પિતાનો આવાં તુફાનો તે પૂર્વ પણ જોયા હતો. આ તુફાનની મારા ભાગ મન પર તીવ્ર અસર થઈ. મારા પિતાનો સમયાંતરે બીજી નાવ બનાવી અને તેમની કમાડી કરવાનો વ્યવસાય કરી શરૂ થયો. ૧૬૬૪માં કરી આવું તોકનાં આવ્યું જેમાં ધૂષખોડીનો એક ભાગ નાશ પામ્યો. પરંતુ તે પૂર્વ અને ચામેશ્વરમું હોડીને અન્યત્રે જીતા રહેલા.

મારા વિશ્વકો જ્યાલુકુદીન અને શરમસુહીન અમારા ગામમાં દેનિક છાપાંઓની ઓજસ્વી ધરાવતા હતા. છાપાંઓના ધરાકોને રોજેરોજાના વૃત્તપત્રો પહોંચાડવાના કામમાં તેમણે મને પણ જોતથી હતો. જેમાં મને ખૂબ રસ પડવા લાગ્યો, કારણ કે તે કારણ હું છાપાંઓના વિશ્વબિલાર ૭ અન્ધેખાર ૨૦૧૩

‘વિશ્વ’ સાથે અને તે દ્વારા સમગ્ર વિશ્વ સાથે જોડાઈ ગયો. ધીમે ધીમે છાપાંઓને વાંચવાની મને ટેવ પરી. તે વખતે બીજા વિશ્વકુદ્દના ચોજબરોજના સમાચારો છાપાંઓમાં વિસ્તારથી છપાયા હતા જે વાંચવામાં મને ખૂબ રસ પડવા લાગ્યો. ખાસ તો તે યુદ્ધમાં જે આયુધો અને શરાસ્ત્રાસ્ત્રો વપરાતા હતા તેના સર્વસામાન્ય પરિચયમાં હું આવતો ગયો.

એક દિવસ અમને જ્યાલુચ મળ્યું કે જે દેનમાં અમને રોજાના છાપાં મળતાં હતાં તે ચામેશ્વરમું સ્ટેશન પર હવે પછી દેન ઉલ્લો રહેવાની નથી. સ્વાત્માવિક રીતે જે અમને લાગ્યું કે છાપાંઓ વેચવાનો અમારો વ્યવસાય ભાંગ્રી પડશે. તેના ઉપય તરીકે મારા કાકાના દીકરાઓને એવી પુક્તિ અજ્ઞાતી કે ભલે દેન ચામેશ્વરમું સ્ટેશન પર ઉલ્લી. ના રહે તોપણ તે સ્ટેશનથી જ્યારે પસાર થશે ત્યારે દેનમાં બોઠેલા અમારા માઙસો દોડતી દેનમાંથી છાપાંઓનાં બંડલો લોટસ્ક્રેપ પર ચોઝેજો ફેંકી હોશ જે અમે દેન પસાર થશ્યા પછી જેગાં કરી લેશું. આ રીતે છાપાંઓ વેચવાની અમારી પ્રવૃત્તિમાં કોઈ અંતરાય આવ્યો ન હતો. છાપાંઓ મારકાત મારો ચંપા લોકો સાથે અંગત પરિચય થવા લાગ્યો. જીવિજ્ઞમાં આ અનુભવ મને ખૂબ ઉપયોગી નીવડાયો.

મારું ગણિતનાં જ્ઞાન પાડું થયા કરે તે મારે મારા પિતાશ્રીએ મને તે વિષયમાં ટ્યુશન મળે તેવી ગોડવા કરી. તે મારે મારે રોજ વહેલી સચારેપરોફિયે ટુલ્યું પડતું અને ગણિત શીખવા મારે મારા શિક્ષકને ત્યાં જરૂર પડતું. તે જ્ઞાનમાં અમારા ગામમાં વીજાની આવી. ન હતી. તેથી મને અંધારામાં જ મારા શિક્ષકના થરે જરૂર પડતું હતું. તે મારે મારે વહેલી સચારે ચાર વાગે ટુલ્યું પડતું. મારી મા મને સમયસર જગ્યાડતી હતી જે આજે પણ મને ખૂબ ચાદ આવે છે. આ રીતે વૈજ્ઞાનિક તરીકેની મારી કારક્રિયામાં મારી માતાનો ફાળો. પણ હું કારાત્મક હતો. એ મારે કંબલ કરતું પડે તેમ છે.

હું જ્યારે મદસ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ટેકનોલોજીમાં અભ્યાસ કર્તો હતો ત્યારે એક દિવસ અમારા ડિઝાઇન વિષયના પ્રોફેસરે અમને શરૂ પર આકમણ કરી શકે તેવા આક્મક વિમાનની ડિઝાઇન બનાવવાનું વળેકામ આવ્યું મેં અને મારા જીથના વિદ્યાર્થીઓ મળીને એક ડિઝાઇન તેથાર કરી અને તે હોંશ હોંશ અમારા પ્રોફેસરને બતાવી. અમને વિષયસ હતો કે અમે કરેલા કામ મારે અમને શાખાની મળશે. પરંતુ થયું તેનાથી ત્દના વિદ્યુદ. પ્રોફેસરે અમારી ડિઝાઇન નકારી કરી. અમે આ વર્ગીક્રમમાં નાપાસ થથ. આ મન લાગ્યું ક્યારેક્ચર પ્રગતિ કરવાની રાહમાં નિષ્ફળ થયું એ પણ જાવી સફળતા માટે જરૂરી થ્યું છે.

— ભી. એમ. મુણે

વિરાધનો સૂર

ગ્રીસની ઉત્તરે આવેલા મેસિહોનિયાના રાજા અને આંદોલાનાડરસિકિંહરના પિતા ફિલિપ હિતીય (ઇ. પુ. ઉત્તરથી ઈ. પુ. ઉત્તર) ગાડી પર આવ્યા પછી ગ્રીસનાં મોટા ભાગનાં ચાંચળો પર વિજય હોસલ કર્યો.

એક વાર સિકંદ્રના પિતા રાજા ફિલિપ ન્યાયાલયમાં બેસીને બે વ્યક્તિ વખ્યોના મુક્કદમાને સાંભળતા હતા. બંને વ્યક્તિ પોતપોતાનો પક્ષ પ્રસ્તુત કરતી હતી. બન્ધું એવું કે ઓમાંની પહેલી વ્યક્તિ જ્યારે એની વાત રજૂ કરતી હતી. ત્યારે રાજા ફિલિપને એક આવી ગયું પરિશાખમે તેઓ પહેલી વ્યક્તિની વાત પૂરી સાંભળી શક્યા નહીં અને એ ઉંમાંથી જાણ્યા ત્યારે બીજી વ્યક્તિ પોતાનો પક્ષ પ્રભાવક રીતે રજૂ કરતી હતી. રાજા ફિલિપ એની દ્વીવિતનો સ્વીકાર કરીને એટા પક્ષમાં ન્યાય આપ્યો. અંમણે પહેલી વ્યક્તિને સઝા કરવાનો પોતાનો નિર્ણય જાહેર કર્યો, ત્યારે એ વ્યક્તિને કહ્યું,

‘હું આપના નિર્ણય સાથે સહમત નથી અને આપને આપના નિર્ણય વિશે પુનર્વિચાર કરવાની વિનંતી કરું છું’

આ શાસ્ત્રાને ન્યાયસભામાં સનાટો ફેલાવી દીધો. કોઈએ પહેલી વાર પ્રતાપી રાજા ફિલિપના ન્યાયની સામે અવાજ ઉદ્ઘાટ્યો હતો. ન્યાયાલયમાં ઉપસ્થિત નગરજનોને લાંઘું કે હવે જરૂર રાજા ફિલિપ આવો વિરોધ કરવા માટે એને સખત સઝા કરશે. કિંતુ એને બહલે અંમણે એ વ્યક્તિને વણતો પ્રફન પૂજથો, ‘તમે પુનર્વિચાર કરવાનું શા માટે કહ્યો છો?’

પેલી વ્યક્તિએ કહ્યું, ‘મહારાજા, હું તો ભાત્ર સ્વીએ ગયેલા રાજાના નિર્ણયની સામે જાગેલા રાજાને પુનર્વિચાર કરવાનું કહ્યું. હું જ્યારે મારો પક્ષ પ્રસ્તુત કરતો હતો, ત્યારે આપને જરૂર. મીઠી ઉંઘ આવી ગઈ હતી અને તેથી તેમે મારી પૂરી વાત સાંભળી શક્યા નથી. હવે આપ જાગી ગયા છો, ત્યારે કરી એ વાત સાંભળો તેવી વિનંતી છે.’

એ વ્યક્તિની વાત સાધભીને રાજા ફિલિપને પોતાની ભૂતનો જ્યાલ આવ્યો. અન્ય પક્ષમાં સત્ત્વ હોવથી એને આરોપુણું કર્યો અને ભીજી વ્યક્તિને સઝ સંભળાવી પડ્યો. એની સાથોસાથ રાજા ફિલિપ પહેલી વ્યક્તિની દિંમતને દાદ આપ્યો.

વાચકમિત્રોને

છેલ્લાં પંદર વર્ષથી ‘વિશ્વવિલાર’ આપને મળે છે. આપને તે કર્યું હોય અને ઉપયોગી લાગ્યું હોય તો તેનું વાર્ષિક લવાજમ રે. ૫૦નું મ. ઓ. ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, રમેશપાટ્ટની ભાજુમાં, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ – ૩૮૦ ૦૧૩ – એ સરનામે મોતુલશો. ને. ગૃહ, ચાર કે પાંચ વર્ષનું લવાજમ પણ એકસાથે ભરી શકાયે. ફ્રોક્ટ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના નામનો મોડલથો.

શાન-વિજાન વ્યાખ્યાનશ્રેણી

❖ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટની શ્રી ભદ્રકર વિદ્યાર્થિપક શાન-વિજાન વ્યાખ્યાનશ્રેણીના ઉપક્રમે સાષ્ટેભાર ભિન્નામાં નીચે મુજબ બે વ્યાખ્યાનો સાંજે પાંચ વાગ્યે શ્રી હીરાલાલ ભગવતી સત્ત્વાળું માં યોજવામાં આવ્યાં છે :

૧૮ સાષ્ટેભાર ૨૦૧૩, ભુધવાર : વિષય : તન-મનથી તંકુરસ્સ રહેતું હોય તો કિવિતા વાંચો

વક્તા : શ્રી અચ્યુત દેસાઈ

વક્તા : ડૉ. શ્રદ્ધીન શુક્લ

વિશ્વકોશ લલિતકલાકેન્દ્ર

❖ ૧૫ સાષ્ટેભાર ૨૦૧૩, રવિવાર, સથરે ૧૦-૩૦ :

આગરન્ય કર્ણિતેશન અને વિશ્વકોશ લલિતકલાકેન્દ્રના સંયુક્ત ઉપક્રમે કોલિકસ્તત ખાતેની પ્રતિજીદ આદીઠિસી સંગીત રિસર્ચ એકેડેમીના રિસર્ચ સ્કૉલર અને ફિલિપના ધરાનાના પ્રતિભાસંપન યુવા કલાકાર શ્રી કુમાર મરફુરનું શાસ્ત્રીય કંદ્ય સંગીત.

❖ ૨૮ સાષ્ટેભાર ૨૦૧૩, શનિવાર, સથરે ૫-૩૦ :

‘મારીએ શાસ્ત્રીય નૃત્યમાં આધ્યાત્મિકા The Spiritual Significance of Indian Classical Danceને વિષય પર શ્રી ઉમાભાને અનંતશીની પ્રસ્તુતિ તથા શિયાળી વિક્રમ દ્વારા એની નર્તનમય રજૂઆત. શાસ્ત્રીય નૃત્યની સાધનામાં કર્મમાર્ગ, યોગમાર્ગ, શાનમાર્ગ એટલે કે વેદાંત-વેદાંતિકરણીય સાથે ભિક્તિમાર્ગ પરાક્રમાંએ છે. મારીએ ધર્મ પરંપરાના જુદાં જુદાં સિદ્ધાંતો ધરાવતી એની આધ્યાત્મિક પરંપરા નર્તન દ્વારા રજૂ થશે. ગાણ્યપતિ અથવશો, તર માત્રા અલ્લાદ્યિપુ, જ્યથહેવજની અષ્ટપદી, લક્ષ્મીસ્તુતિ અને રાજેન્દ્ર શુક્લની કલિતા પ્રસ્તુત થશે. આધ્યાત્મિક આનંદની અતુભૂતિ એ આ પ્રયોગની ફલશુદ્ધિ બનાયો.

આપણો વારસો

શોગા ન ભુક્તા વયમેવ ભુક્તાઃ, કાળો ન ચાતો વયમેવ ચાતાઃ ।
તપો ન તપસુ વયમેવ તપસ્યાઃ, તૃણા ન જીર્ણા વયમેવ જીર્ણાઃ ॥

માણસ સમજે છે કે એ ભોગવે ભોગવે છે, પણ વાસ્તવમાં ભોગ જ અને ભોગવે છે. કાળ નથી જતો, આપણે જ જઈ રહ્યા છીએ; તપ નથી તપતું, આપણે જ તપી રહ્યા છીએ; તૃણા જીર્ણ-ધરણી નથી થતી, આપણે જ જીર્ણ થઈએ છીએ.